

OSVRT

Srpski intelektualci i Jugoslavija 1918 — 1929

BRANKA PRPA

Beograd: Clio, 2018, 414 str.

/ Opus u (ne)vremenu

Prije nego što bilo što detaljnije napišem o ovoj knjizi, osjećam potrebu čestitati autorici što je odlučila objaviti onaj rukopis koji je obranila kao doktorsku disertaciju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1996. godine, prijavivši ga pod istim naslovom kao temu disertacije 1989. godine. Imajući na umu sve što se dogodilo kako sa srpskim intelektualcima tako i s Jugoslavijom i jugoslavenstvom nakon 1989. i 1996. godine, kao i što se danas zbiva te što se sve dogodilo – toliko koliko je javno poznato – u autoričinu životu, knjigu se može vrednovati najmanje u tri spomenuta konteksta, onome 1989, 1996. i 2018. odnosno 2019. godine. Uostalom, takav pristup sugerira i sama Branka Prpa. Što se prvoga tiče, autorica je zapisala u “Prologu”, podnaslovljenu “Istoričar i učesnik istorije”: “...nisam mogla zamisliti da se bavim istorijom koja će me zapljusnuti kao cunami, koja će razrušiti, opustošiti i uništiti moju suvremenost i temu mog istraživanja.” (9) Glede drugoga, preciznije, vremena između 1989. i 1996. godine, njezin se kritički, neizbježno zaoštreni odnos pretvorio i u bolno kritičko propitivanje sebe same: “Profesionalno, uz velike napore, nisam kontaminirala sopstvenom sadašnjošću prošlo vreme koje sam istraživala i o kojem sam pisala. Bilo je to gotovo nadrealno iskustvo. Zbog toga, ovo je ratna knjiga, koja ne govori o ratu.” (10) Rukopis je odlučila objaviti 2018. godine – na stotu godišnjicu stvaranja Jugoslavije – u trenutku, u kojem je poslije svega nepreglednog i zaglušujuće kakofoničnog što se na sve strane čulo u vezi s jugoslavenskom baštinom, nužno odlučno ući u ciklus znanstveno, ali i civilizacijski održivih kritičkih refleksija o Jugoslaviji i jugoslavenstvu kao prošlosti bez koje ne možemo održivo prihvatiti ni izazove budućnosti.

Čini mi se umjesnim pa čak i opravdanim spomenuti još jedan kontekst, koji je – što se mene tiče – privatni. Kolegicu Branku Prpu upoznao sam 1980. godine, u proseminaru na predmetu “Uvod u istorijske studije”, koji sam držao kao asistent na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Iako tada nije bilo neobično – premda više nije bilo nikakvo pravilo – da studij povijesti u Beogradu upisuju studenti s raznih strana Jugoslavije, ona je sasvim atipično “uplovila” u moj proseminar u najboljim mediteranskim inspiracijama i – nenametljivo, a neodoljivo – zasjenila svojom zrelošću, otvorenošću i srdačnošću sve svoje kolegice i kolege. Odmah mi je bilo jasno da se njezin život nikada neće svoditi na sivila prosječnosti. Dakako, nisam ni pomislio kako bi se sve život mogao poigrati s njom, ali i sa mnom i mnogima, mnogima drugima – doslovno – milijunima, koji, s jedne strane, nisu imali iluzija o razmjerima krize jugoslavenskog društva, ali, s druge strane, nisu vjerovali da bi sve ono što je civilizacijski vrijedno bilo stvoreno u 20. stoljeću, napose nakon 1945. godine moglo biti tako tragično i traumatično destruirano. Budući da se to ipak dogodilo, pitanja u vezi s temom njezine doktorske disertacije, isto tako kao i pitanja u vezi s njom i svima nama u vrijeme *finis Jugoslaviae* zatvaraju problemski krug.

Bespredmetno je njime se baviti u bilo kakvim determinističkim vizurama, kao što se to danas najčešće radi. Autorica se od toga s punim pravom eksplicitno ograđuje jer kao povjesničarka istraživački nadasve drži do “režima historičnosti”, fokusirana na razdoblje koje je predmet njezine studije.

Pored spomenutog “Prolog(a). Istoričar i učesnik istorije” (9–10), knjigu čine sljedeći dijelovi: “Umesto uvoda. Ko je intelektualac?” (11–16), “I Država” (17–252), “II Društvo” (253–318), “III Kultura” (319–368), “Epilog. Nastajanje i nestajanje jednog ideala” (369–372), “Biografije srpskih intelektualaca, aktera knjige” (373–396), “Izvori i literatura” (397–404) i “Indeks imena” (405–410).

Kada se ovu knjigu vrednuje kao cjelinu ili kada se analizira bilo koji njezin sastavni dio, bitno je imati na umu apostrofiranu činjenicu da autorica ništa nije mijenjala u rukopisu koji je prihvaćen kao doktorska disertacija 1996. godine. To je najuočljivije u poglavlju kojim se definiraju intelektualci kao akteri u povijesti jugoslavenske države od 1917/1918. do 1929. godine. Citirani autori s navodom godina izdanja prijevoda njihovih radova (Bernard-Henri Lévy /1988/, Edgar Morin /1977/, Frédéric Bon i Michel-Antoine Bournier (1977), Alvin W. Gouldner /1977/, Pierre Fougeyrollas /1977/, Karl Mannheim /1978/,

Nikolaj Berđajev /1987/) te Miloslav Janićijević /1984/, od koga je preuzela distinkciju koju je napravio Theodor Geiger između “inteligencije u širem smislu ‘akademski obrazovani(h) praktičar(a)’ i inteligencije u užem smislu koju čine ‘stvaraoci i održavaoci kulturnih dobara’ (umetnici, naučnici, pronalazači, politički, društveni i privredni novatori)” (15). Napravila je i korak dalje, ograničujući se na pojam intelektualca: “Umnost-angažovanost-kritičnost-autonomnost su primarne pretpostavke njegove definicije u bilo kojem društvu i u bilo kojoj naciji.” (16) Ne ulazeći u raspravu o tome koje su sve implikacije ovakva shvaćanja, činjenica je da se autorica u svom radu dosljedno trudila personalizirati svakog aktera u konkretnim, problemski definiranim kontekstima. Razumljivo da je time i nacionalna atribucija svakoga od njih u studiji istraživački de-/rekonstruirana, a da nije bila unaprijed zadana.

Imajući na umu da je autoričin interes u ovoj knjizi fokusiran na nešto manje od stotinjak intelektualnih aktera – sedamdeset i četvorica su obrađena u “Biografijama srpskih intelektualaca, aktera knjige” (373—395) – nesumnjivo je uspjela u bitnome, tj. učiniti ih pojedinačno ili skupno personaliziranim akterima zbivanja, napose mnogovrsnih promjena u Kraljevstvu/Kraljevini Srba, Hvata i Slovenaca u navedenom razdoblju, neovisno o tome koliko su izravno utjecali u *policy-making* procesu. Pritom se nije ograničila isključivo na *content-analysis* individualnih tekstualnih artefakata u određenom problemskom kontekstu. Ona ih je toliko personalizirala da se čitateljski možemo suočiti ne samo s njihovim stavovima nego i s njihovim mentalnim stanjima, imaginarijima, pragmatizmima itd. Čitajući ovu knjigu, moguće je suočavati se s pitanjem koliko su kao pojedinci ili skupine uopće bili svjesni izazova s kojima se suočavaju, kako su limitirali granice mogućeg u svojim djelovanjima itd., tj. kako su razumijevali sebe u odnosu na sve one “druge”, shvaćene u najširem značenju, odnosno određene kontekstom u kojem su se očitovali. S tog stajališta ova knjiga kazuje mnogo više o srpskim intelektualcima tog vremena nego što sadržaj knjige sugerira.

Jedan od podnaslova u prvome dijelu “Država”, tj. “Evropska avantura srpske intelektualne grupacije (1918 — 1920)” u poglavlju “Država u nastajanju”, primjereno je naslovljen “Evropska avantura srpske intelektualne grupacije (1918 — 1920)”. Elitni srpski intelektualci desetljećima su se inače školovali u raznim europskim zemljama, od Velike Britanije do Rusije i od Njemačke do Italije. Brigom srpske vlade, mnogi su i ratne godine proveli u europskim zemljama koje su bile manje ili više pošteđene ratnih užasa. Potonji su bili

u prilici – kako u mreži Jugoslavenskog odbora tako i u drugim kontaktima s intelektualcima različitih južnoslavenskih narodnosti te u javnostima zemalja domaćina – stvoriti jasnije predodžbe o europskim horizontima unutar kojih je nužno tragati za rješeljivim bitnim pitanja budućnosti Srbije i Srba te drugih južnoslavenskih naroda, odnosno svih građana države u nastajanju. Njihovi su stavovi često bili divergentni spram oficijelnih stajališta srpske vlade ili Dvora. Autoričina je zasluga što je dokazala da je uvjerljivu većinu istraživanih južnoslavensko ujedinjenje bilo *conditio sine qua non* bilo kakve zajamčene budućnosti Srbije pa i Srba kao naroda. Primjerice, Milan Grol pisao je Triši Kacleroviću iz Ženeve, 31/13. veljače 1918: “Mi se moramo ujediniti po svaku cenu. Sve je bolje od životarenja i izumiranja u onoj apsani što bi se sutra zvalo (delimično) restorirana Srbija, za uvek izdvojena od ostalih delova koji bi se neminovno od sad morali obrnuti novom centru.” (23) Ljudi poput njih dvojice, koliko god ne bili istomišljenici, dijelili su uvjerenje da se stoga ne smije prejudicirati uređenje buduće države “i to na način koji marginalizira učešće jugoslovenskih naroda.” (24) Stoga je i Jugoslovenska demokratska liga, vraćajući se nauku Jovana Skerlića, inzistirala da su ideje o slobodi građanina, čovjeka, društva i nacije nedjeljive jedne od drugih. (29) Jovan Cvijić bio je pak mišljenja da se južnoslavenska “raznolikost može produktivno izraziti unutar jednog pluralističkog, a istovremeno i jedinstvenog kulturnog modela, odnosno sažeti i odrediti pojmom jugoslovenske civilizacije.” (30) Bio je to stav s dalekosežnim praktičnopolitičkim implikacijama: “Mnogo je bolje, dublje i lepše da se potpuno stapanje Jugoslovena izvrši stapanjem zajedničke civilizacije, putem civilizacije i ekonomskim razvitkom, no birokratskim, administrativnim i vojničkim načinima.” (31) Među intelektualcima u ratnoj emigraciji bilo je i onih koji su bili uvjereni republikanci, sigurni da se jugoslavensku zajednicu može stvarati samo kao republiku. Pritom se ipak mnogo više radilo o političkim imagologijama, kojima je najveća slabost bila to što su bile kreativne u trenutku kada su se našle na marginama političke akcije, u trenutku koji je Josip Smoldaka definirao riječima: “Postoji samo jedno, najglavnije pitanje za sad: ustav, uređenje države, konstituenta! Ko će ući u nju?” (39) Pokušaji intelektualnih skupina da osiguraju status koji će im jamčiti adekvatnu moć pa i formalno participiranje u ustavotvornoj pa i zakonodavnoj vlasti bili su marginalizirani, a pitanje je koliko su i oni najozbiljniji među njima (npr., Jugoslovenska demokratska liga) bili u ishodištu zakašnjeli. Imajući na umu, k tome, da su i najutjecajniji pojedinci oklijevali politički se angažirati, radilo

se i o političkoj automarginalizaciji: “Nemam volje”, pisao je Jovan Cvijić, “da ulazim u sav ovaj zverinjak. Tim pre što sam naumio da se sav posvetim dizanju civilizacije u Beogradu, a naročito dizanju Univerziteta.” (41, bilj. 61) “Dizanje civilizacije” postalo je bilo bitnom preokupacijom i svijuu onih koji su se posvetili pokretanju časopisa za koje ne bi bilo primjereno reći da su ciljali postati tek *public opinion makers*. Misao (1919 — 1937), *Srpski književni glasnik* (1920 — 1941) i *Nova Evropa* (1920 — 1941) su oni kojima je autorica posvetila najviše pozornosti i koji su se očekivano pokazali kao “zlatni rudnik” za istraživanje problematika koje čine jezgru ove studije. Milan Ćurčin je vrativši se iz političke emigracije u Beograd dao ostavku na prestižno nastavničko mjesto na Beogradskom univerzitetu i u Zagrebu pokrenuo *Novu Evropu*, časopis s jugoslavenskim i međunarodnim ambicijama, a “svoj postupak objasnio je time što je za vreme rata u Srbiji, i kasnije, izgubio ‘svaki respekt’ prema vlastima i da mu se nikako ne sviđa društvo u kojem bi imao ostati kao državni činovnik.” (42, bilj. 71) Jaša Prodanović je vjerovatno bio najbliži istini, kada je riječ o reprezentativnim pripadnicima intelektualne elite, sljedećom formulacijom svog stava (1919): “Nova država ima četiri puta više stanovnika, tri vere, različitu prošlost, nejednakosti u jeziku i kulturi traži ‘reviziju starih partijskih programa i velike preokrete u političkim idejama.’” (44, bilj. 78)

Koliko su intelektualne autonomije uopće mogle biti jamstvo utjecaja na zbivanja u novostvorenoj državi svjedoči stav Slobodana Jovanovića da je ono što se u zemlji politički zbiva “nastavak ‘vladine diktature’ iz ratnog perioda kada je, bez ovlašćenja parlamenta, vlada prisvojila sebi pravo da izdaje naredbe”. (45) Stoga je on otvoreno bio protiv uredbe protiv komunista od 29. XII. 1920: “U stvari, to je uredba o vanrednom stanju”, “Vlada može, i bez zakonskog ovlašćenja, ustanovljavati vanredna stanja.” (45) Radikalsko-demokratska koncentracija u suradnji s Regentom ogoljela je temeljnu problematiku konstituiranja nove države kao nacionalnu, čime je intelektualni projekt zajedničke južnoslavenske države u startu suštinski devalviran, a oni srpski intelektualci koji su ga stvarali morali su se suočiti, prema mišljenju autorice, s problemima “identiteta koji se nametnuo u idejnom konceptu države-nacije”, “unutrašnjeg uređenja ... u dilemi centralizam – federalizam”, “receptije evropskih iskustava oko najoptimalnijeg oblika vladavine ... izbor između monarhije i republike” i “primene svih fundamentalnih principa demokratije”. (55) Ne ulazeći na ovom mjestu u detalje autoričine analize, kojom je dokazala da akterima rasprave o spomenutim problemima uopće nije nedostajalo dobrog poznavanja distin-

ktivnih europskih liberalno-demokratskih stečevina, pitanje “jugoslovenske nacije” postajalo je sve više “kvadraturom kruga”, a skeptičniji među njima, poput Alekse Ivića, formulirali su svoju skepsu na sljedeći način: “Znam da nas Jugoslaven neće progutati, ali će nas napraviti apolitičnim za srpstvo.” (61) Radikalniji među njima ostajali su zastupnici načelno imperativnih stajališta, poput Božidara Markovića, koji “smatrao je sasvim legitimnim zahtev da se na osnovu narodnog samoopredeljenja, na osnovu kojeg je izvršeno ujedinjenje, traži i unutrašnje uređenje zajedničke države”. (59) Ljubomir Stojanović bio je još eksplicitniji: “Princip dobrovoljnosti, slobode izbora i većinskog prihvatanja projekta državnog uređenja bio je ... pravo merilo ispravnosti političkih koncepcija koje su bile u opticaju.” (63—64)

Sima Marković, komunist, uopće nije bio “anacionalan” u suočavanju s učincima Vidovdanskog ustava: “Vidovdanski ustav otvorio je u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca ‘hrvatsko pitanje’ i to na način koji je zemlju uveo u permanentnu političku krizu.” (65) Autorica s pravom sažima apsurd situacije stvorene Vidovdanskim ustavom, referirajući se na kritike autonomnih intelektualnih eksperata: “Kreatori Ustava ... doneli su jednu kontradiktornu definiciju koja nije priznala postojanje nove, jugoslovenske nacije, ali koja nije priznala ni individualitete jugoslovenskih naroda.” (66)

Ovaj ogleđ ne pretendira biti kritičkim prikazom knjige Branke Prpe pa ovom prilikom nećemo posvećivati adekvatnu pažnju svim njezinim dijelovima. Stalo nam je predstaviti autoričin pristup i situirati ga u cjelinu njezina dosadašnjeg profesionalnog djelovanja. Da bismo u tome uspjeli, nužno je zadržati se na trećem dijelu knjige koji je posvećen kulturi (319—368). Dok je u suočavanju s problemima primjenljivosti europske liberalnodemokratske stečevine u konstituiranju jugoslavenske države autonomna stvaralačka srpska inteligencija mogla dosljedno zastupati načela na kojima je temeljila kritiku vladajuće političke prakse, uvelike je drugačije bilo s jugoslavenskim projektom kao kulturnim projektom. Nemoguće je bilo previdjeti, kako autorica kaže, “mnoštvo regionalnih kulturnih modela i uticaja počev od srednjoevropskih, preko patrijarhalnih, vizantijskih do orijentalnih i mediteranskih koji su činili, u većoj ili manjoj meri, kulturni konglomerat unutar svakog jugoslovenskog naroda i unutar jedinstvenog kulturnog prostora”. (321)

Međutim, politički kontaminirani kontekst tih rasprava sveo se posvuda, ne samo među Srbima, na logiku binarnih opozicija između unutarjugoslavenskog Istoka i Zapada kao refleksa europskih binarnih opozicija. Na stranu što

se time negiralo sam smisao jugoslavenskog projekta, koji nije mogao biti ni mišljen drugačije nego ili kao interkulturalni ili transkulturalni. Na stranu to što je on nastao iz otpora linearno shvaćenim “zapadnim” ili “istočnim” logikama u kojima bilo koji južnoslavenski narod nije mogao biti ništa drugo nego granični slučaj u logici za koju se opredjeljuje.

Jedan od izlaza mogao je biti voljni izlaz iz svih baštinjenih logika. Ljubomir Micić je u *Zenitu* (1921) klicao: “Mi smo goli i česti” (322) Ili: “Naša jedina tradicija: Kraljević Marko i Kosovo. Tu je stala naša ‘umetnost’. To je naše juče-barbarsko juče, a mi ne ćemo više da smo barbari.” (322) Svetislav Stefanović je s različitim intencijama sugerirao slično ishodište: “...kult heroja, i to heroja osvjetnika ... pripada prošlosti ... radi jednog višeg i boljeg, kulta milosrđa, svečovečanstva, dobre volje”. (323) Miloš Crnjanski i Marko Ristić su 1924. isticali da “(ne) postoje nepromenljive vrednosti” i da oni misle “da u Beogradu treba zidati novo, i pisati novo, bez obzira na ono što je bilo”. (322, 323) Takva uvjerenja imala su za neke legitimacijski smisao spram “Evrope”, kao u slučaju Mirka Kosića: “...naša dosadašnja nacionalna ideologija, tradicije Dušanovog carstva (tradicije koje su u svesti naših narodnih slojeva potpuno neistorijski izrađene i održane), Kosova, pravoslavnog Slovenstva, i t.d., ne mogu nas voditi u periodu kada je završeno razračunavanje sa Azijatima, kada se okrećemo prema Evropi i treba da uđemo u nju ne više kao neka porobljena hrišćanska raja, koja ima prava na simpatije humanitaraca...” (326) Drugima je bio važniji unutarjugoslavenski smisao kulturnog prevrednovanja, kao npr. Branimiru Ćosiću: “Kakav ideal ... možemo ponuditi ne samo nama, jednoj šaci idealista i zanesenjaka, već masi, građanima potonulim u bankarske i političke špekulacije, seljacima ubijenim gradom, sušom, menicama i gladu?” (323—324) Nasuprot njima, Justin Popović nije bio ni izdaleka jedini koji je zagovarao sasvim oprečan pristup: “Ali kult se stvara opet tradicijom, ona mu pozajmljuje pravu inspiraciju; a naše je društvo toliko sirovo u svojoj nerazvijenosti i surovo u svome od Evrope preuzetom pozitivizmu, i još uz to posle oslobođenja potpuno lišeno zanosa jednog kosovskog mitosa, da je nemanje kulta ni prema čemu, i ni prema kome, postala glavna karakteristika vladajućeg mentaliteta.” (325) Lapidarni autoričin zaključak s ovim raspravama u vezi vrijedi navesti u cijelosti: “... upravo će se na tom pitanju srpski intelektualci najviše i polarizovati, formirati nepomirljive tabore koji će u sferu duha braniti koncepciju kulture Zapada, ili alternirati evropsku kulturu sveslovenskom integrativnom formulom ili kulturom Istoka. Pri tome će zadržati neke elemente stare kulturne matrice ili ući

u revolucionaran, gotovo nihilistički obračun sa svim kulturnim vrednostima koje je baštiniio srpski narod". (327) U svom "Prologu" autorica je zapisala: "... ovo je ratna knjiga, koja ne govori o ratu. Ona je prosto vanvremenska. Govori o prethodnoj istoriji i pokazuje kako će i zbog čega buduća historija nestati." (10) "Prolog" je ključ i za "Epilog", kada je riječ o srpskoj inteligenciji i Jugoslaviji 1918 — 1929. godine: "U šta su zapravo verovali? U jugoslavenski ideal koji bi se, s obzirom na celu lepezu mišljenja, teško mogao podvesti pod zajednički imenitelj. Upravo je u tome bio i najveći problem. Sve projektovane lične želje i mišljenja, u nešto što je bio korpus jugoslovenske države, sukobile su se ne samo s realnošću prostora čiji diverzitet je zahtevao njegovo suštinsko poznavanje i neiscrpu toleranciju već i s uskogrudošću političkih elita koje su moć i korist proglasile pragmatičnim razlogom svoje političke prakse. (...) Nušičeve komedije, na primer, jasno su pokazivale i ukazivale na banalnost političkih aktera i njihov palanački duh koji je progutao jednu epohalnu istoriju. Jugoslavenski ideal se, posle deset godina, mogao tumačiti kao 'ludilo' jednog sna ili 'mesečarenje' nad ambisom." (371—372)

Dodao bih svemu navedenom da je autoričina interpretacija, koliko god bila strogo prostorno/vremenski kondicionirana, zapanjujuće aktualna. Iako sam veliki protivnik prezentizma u historiografiji jer je u biti ahistorijski te nužno gubi iz fokusa dijakronijske dinamike, očito je da u dužim trajanjima, u civilizacijskom smislu, postoje fenomeni kao što su profesionalno specijalizirani intelektualci, koji ipak ne gube smisao za kritičku refleksiju o temeljnim problemima epohe, a oni i danas, unatoč suštinskim promjenama u njihovu statusu, i danas funkcioniraju na način koji se može usporediti s funkcioniranjem intelektualaca prije stotinjak godina.

/

Kolegica Branka Prpa je već godinama javno poznata osoba prije svega po svome javnom, intelektualno, politički i kulturno vrlo prepoznatljivo artikularanom djelovanju od početka ratnog raspada Jugoslavije do danas i to prije svega u Beogradu i Srbiji, koje nije napuštala ni u osobno najtežim situacijama. Poznata je i daleko preko njihovih granica, a prije svega u rodnom Splitu i Hrvatskoj pa je logično što o njezinoj knjizi raspravljamo u Zagrebu, na inicijativu Tragova – časopisa za srpske i hrvatske teme.

Izvan užih stručnih krugova manje je poznato ono što je ovom prilikom uistinu važno, a to je da je već njezin diplomski rad “Srpsko – dalmatinski magazin 1836 — 1848: Preporodne ideje Srba u Dalmaciji”, ubrzo nakon obrane na beogradskom Filozofskom fakultetu objavljen u splitskom Književnom krugu 1988. godine. Riječ je o knjizi koja je i danas nezaobilazno štivo za svakoga tko se bavi ranim fazama moderne srpske i hrvatske nacionalne integracije u Dalmaciji pa i svugdje drugdje gdje je časopis bio čitan. Kreativnim, teorijski jasno definiranim pristupom temi – ponajviše se referirajući na model Miroslava Hrocha – te minuciozno provedenom kvantitativnohistorijskom analizom, istražila je “preporodne ideje”, ali i identificirala agense, nacionalnointegracijske jezgre i mreže na način koji je i danas relevantan. Napisala je analitičko–interpretativnu studiju, zrelim kombiniranjem kvantitativnih i kvalitativnih metoda, koja je u toj kategoriji studija srpskih i hrvatskih “preporodnih” ustvari neprevladana. Zadržao sam se na ovoj knjizi jer je inicijalno iskustvo itekako važno za razumijevanje njezina interesa za srpske intelektualce i Jugoslaviju 1918 — 1929. godine, neovisno o tome što je u doktorskoj disertaciji riječ o drugom, bitno različitu epohalnom horizontu i što su se status intelektualaca, kao i mogućnosti djelovanja u društvenoj zbilji višestruko promijenili.

U razdoblju od 2000. do 2009. godine kolegica Branka Prpa bila je direktorica Istorijškog arhiva grada Beograda. Bio sam u prilici upoznati se što je i kako tada radila pa mogu kao svjedok ustvrditi da je bila izvrsna ravnateljica i po tradicionalnim i po inovativnim kriterijima vrednovanja. S prvog je stajališta rigorozno reafirmirala presudnu važnost arhivističkih normi u funkcioniranju Arhiva, a s drugog je stajališta Arhiv učinila epicentrom “žive povijesti” i, napose, otpora historijskom revizionizmu. Učinila je to stvarajući radno okruženje, poticajno, odgovorno, ali i ljudski, “domaćinski” prisno. Učinila je to otvarajući Arhiv za suradnju u vrsnim multimedijalnim projektima, koji su redovito finalizirani kao izložbe, izdanja, zbivanja na otvorenom, digitalne produkcije itd., angažirajući vrsne znanstvenike i umjetnike. U vremenu kada su Srbija i Beograd tražili sebe u sebi samima i u Europi i svijetu, realizirala je kapitalne projekte kao što su šestosveščani izbor primarnih izvora, bogato ilustriran, “Živeti u Beogradu” od 1837. do 1940. godine. Objavljivana je od 2003. do 2008. godine i prvorazredno je svjedočanstvo i za “povijest odozdo” i za “povijest odozgo” o tome kako je nastajao i nestajao moderni Beograd kao grad na razmeđu kultura i civilizacija i kao nacionalno i multinacionalno središte. Drugi projekt, skromnog naslova a izvrsne izvedbe je “[1804 — 2004] Moderna

srpska država Hronologija” (2004) Programiravši paralelne kronološke matrice, izvedene iz logike teorija modernizacije (“politika”, “svet”, “kultura”, “ekonomija”, “društvo”). Izbor natuknica, način preplitanja obavijesti različite naravi, likovna oprema itd. čine ovo izdanje svojevrsnim vodičem kroz suvremenu srpsku historiografiju i lakmus-papirom za provjeru pouzdanosti različitih interpretacija. Vrsni stručni suradnici s njome na čelu, a u suradnji s likovno-grafičkom urednicom Draganom Lacmanović-Lekić, realizirali su konceptijski, informativno i grafički uzorno izdanje.

Osobno me se najviše dojmio dvosveščani projekt, enciklopedijskog formata, “Logor Banjica. Logoraši” (2009). Prvi tom sadržava sljedeće dijelove: “Reč izdavača” (7), “Uvodna studija” (“Reč uz knjige imena zatočenika logora Banjica”, “Statistika ‘Banjičkih knjiga’ – Sikca za grupni portret zatočenika logora Banjica”, “Koncentracioni logor Beograd-Banjica u okupiranom Beogradu – arhivska građa” (9–59) te “Knjige logora Beograd-Banjica” (Knjige I – V“) (63–708). Drugi tom sadržava “Knjige logora Beograd-Banjica” (Knjige VI – VIII“) (9–642) te “Imenski registar”, “Geografski registar”, “Skratčenice”, “Spisak retkih zanimanja”, “Izvori i literatura” i “Spisak fotografija”, ukupno 832 strane drugog toma i 23.637 registriranih zatočenika s ključnim identifikacijskim podacima. Život ih je izgubilo u logoru 4.286. Svaki je podatak u ova dva toma provjerljiv! Prateći bezbrojne polemike u Hrvatskoj na teme bilo kojih predratnih, ratnih i poratnih žrtava, koje rijetko kada imaju uporište u egzaktno provjerljivim kritičkim izdanjima primarnih izvora, ne mogu ne osjećati sram i ne imati osjećaj ljudske degradacije. Budući da se i Srbija u nizu posljednjih godina iznova guši u močvarama povijesnih revizionizama, izdanja poput “Logor Banjica. Logoraši” neprocjenjive su i trajne vrijednosti.

Kao svojevrsni kontrapunkt, oda radosti stvaranja, kolegica Branka Prpa realizirala je u Istorijskom arhivu Beograda umjetnički uistinu avangardno koncipiranu dokumentarnu monografiju “BITEF. 40 godina novih pozorišnih tendencija. Dokumenta Beogradskog internacionalnog teatarskog festivala /1967 – 2006/” (2007), s uvodnom studijom Jovana Ćirilova. Monografija je i sama vrhunsko umjetničko ostvarenje, koje rekreirajući teatarske artefakte kao aplikacije, interpolacije itd., oživljava iskustvo BITEF-a kao čin umjetničke slobode.

Ovi širi komentari na izabrane teme historiografskog stvaralaštva kolegice Branke Prpe intencionalno su napravljeni, prvo, zato da upozore da autoričino bavljenje srpskom intelektualnom kulturnom u perspektivi 19. i 20. stoljeća

ima profesionalno kompleksno utemeljenje i, drugo, da podsjeti da kreativan historičar, koji i reflektira i rekreira, u načelu nema problema očitovati se u različitim žanrovima i medijima, individualno ili kolektivno. Povjesničari poput nje nemaju razloga brinuti se za budućnost profesije povjesničara.

Da se vratimo na knjigu koja je primarni predmet ovog osvrtu. Godine 1918. srpski, ali i hrvatski pa i drugi intelektualci, koji su se opredjeljivali za jugoslavensku zajednicu, vjerovali su da će stvaranjem Jugoslavije biti isključena mogućnost da neki eventualni sljedeći transkontinentalni, globalni konflikt iznova započne na njezinu “evropskom čošku”. Međutim, iako je Drugi svjetski rat planuo na jednoj drugoj među fragilnim versajskim granicama 1939. godine, tek 27. ožujka 1941. godine u Kraljevini Jugoslaviji, napose u Beogradu, sustekli su se prvi put u izravnom srazu njemački i talijanski s britanskim i sovjetskim interesima. Povijest Drugoga svjetskog rata nakon toga više nije bila ista. Treći put, nakon pada “Berlinskog zida”, kao i mnogih drugih zidova podignutih u “hladnom ratu”, od Baltičkog do Jadranskog i Crnog mora, nježno kolorirane revolucije pretvorile su se u jugoslavenskom slučaju u more krvi jednostavno zato što se ni unutar granica jugoslavenske zajednice, a isto tako ni izvan tih granica nije respektiralo činjenicu da je druga Jugoslavija stvorena po jezivo visokoj cijeni “odozdo” te, što je bitno, prije nego što je počeo “hladni rat”. Ona je svoju opstojnost dugovala prije svega tome što se razvijala nasuprot logikama “hladnoga rata”, manje ili više uspješno se otvarajući prema objema stranama u “hladnom ratu”, odnosno prema cijelome svijetu. Dakle, neovisno o tome postoji li ili ne postoji jugoslavenska državna zajednica, postoje međusobno distinktivni, ali europski i globalno prepoznatljivi endogeni i egzogeni konteksti koje južnoslavenski i drugi susjedni narodi u srednjo-jugoistočnom dijelu Europe dijele jedni s drugima, u biti neovisno o tome žive li u jednoj ili više država. Tim su važnije spoznaje kolegice Branke Prpe o tome kako su srpski intelektualci u desetljeću 1918 — 1929. razumijevali temeljnu problematiku opstojnosti vlastitog i drugih, srodnih naroda u vrijeme kada je svaka odluka u novostvorenoj državi imala kratkoročno i dugoročno teško sagledive pa i nesagledive implikacije. Povijesno najosviješteniji među njima očito su bili uvjereni, bar u presudnim situacijama, da je budućnost srpskog

naroda u Europi bitno kondicionirana logikama odnosa s drugim južnoslavenskim, ali i drugim susjednim narodima.

Danas kada su postjugoslavenske države na bezbroj različitih načina ograđene jedna od druge – čak i doslovno, kao u slučaju Hrvatske i Slovenije – ili kada su geostrateški saveznici, čak i “prijatelji”, a da to nema suštinski nikakve veze sa svakodnevicama građana ove ili one države, nužno je podsjetiti se da je Jugoslavija nastala upravo zato da po tadašnjim shvaćanjima međusobno srodni južnoslavenski narodi ne bi jedni drugima bili “vojne krajine” na granicama imperija čiji su epicentri bili daleko od južnoslavenski dijeljenih prostora. Kada se pritom ima na umu da nije bilo europskih razlika koje se u to doba, kao i danas, nisu očitovale u jugoistočnoeuropskom, dakle i južnoslavenskom prostoru, jugoslavenski projekt je bio prije svega modernizacijski pokušaj da se te razlike relativiziraju pa i povijesno prevladaju kako unutar granica distinktivnih društava i nacija tako i preko granica koje su ih dijelile, odnosno povezivale. U dugome povijesnom trajanju takav projekt bio je kompatibilan s bilo kojim (pan)europskim projektom, tada pa i danas. Ključni problem je bio (i ostao) u tome što su svi južnoslavenski narodi na periferijama religijskih/kulturnih/civilizacijskih krugova s kojima se pojedinačno, opravdano ili neopravdano – svejedno, identificiraju. Svi jugoslavenski imaginariji proistjecali su iz hipoteze da je moguće prestati biti “evropski čošak”, kao što to sama autorica na različite načine varira u svojoj knjizi.

Na kraju, osjećam potrebu čestitati nakladniku, beogradskom Clio i njegovu uredniku, gosp. Zoranu Hamoviću, koji je knjigu objavio u izvrsnom izdanju, u seriji koja je već postala klasična kako u srpskoj historiografiji i kulturi tako i drugima, postjugoslavenskim historiografijama i kulturama, uključujući i hrvatsku. Dijelim mišljenje da je Clio sa svime što je dosad učinio i što i dalje radi, kao što to i ova knjiga dokazuje, akter promjena historiografskih situacija u Srbiji pa i izvan Srbije, ali i stanja svijesti te intelektualne kulture. Pored toga, otvoreno rečeno, u Zagrebu je poprilično uvriježen stereotip, ponekad opravdan, o beogradskoj knjižnoj grafičkoj kulturi pa i izdavačkim standardima kao slabijima od zagrebačkih. Ova je knjiga, kao i serija u kojoj je objavljena, dokaz za sasvim suprotnu tvrdnju. A to mi se u slučaju ove knjige kolegice Branke Prpe čini posebno važnim. Zaslužila je biti u matrici onoga što je u Beogradu najbolje.

Drago Rokсандić